

תוספת שבת

הרב יחיאל איתמר

דברים אלו נכתבים בדמעה בתוך תקופת השלושים להסתלקותה של אשת חבר מרת יוכבד ענבל זכרה לברכה, אשת מורי ורעי יהושע ענבל הי"ו, המפליא לשלב בין ליבו הרחב ומוחו הכביר לכרי תורה אחת מופלאה גרושה ומרוממת. ינחם ה' אותו ואת ביתו על הכאב העצום והחלל שנפער בליבות כולנו חבריו וידידיו תלמידיו ומוקיריו.

גידרה של תוספת שבת ויום הכיפורים הוא ענין גדול לענות בו, ונחלקו בו רבותינו הראשונים והאחרונים בכמה וכמה ענינים אשר ראוי לעיין בהם בכולם, בדברים אלו לא באתי אלא לעמוד על נקודה מסוימת העולה מדברי הרמב"ן ולא ראיתי שעמדו בה, ויש בהם בכדי להגדיר את הנידון באופן קצת שונה מהצורה בה הדברים מוצגים בדרך כלל, גם בלשונות רבותינו הפוסקים. נחלקו רבותינו אם כשהקהל התחילו ערבית אישה יכולה לעשות הפסק טהרה, דעת מהרי"ל (חדשות צה) שיכולה לעשות הפסק טהרה כיון שאינו לילה גמור לכל מילי, ודעת תרומת הדשן (רמח) להחמיר שאינה יכולה. בתוך דבריהם דנו אם בערב שבת חמור הוא יותר ולא חילקו. ויש מן האחרונים שכתבו שאף המקל כשקיבלו הקהל עליהם שבת מ"מ כשהיא עצמה קיבלה על עצמה שבת אינה יכולה לעשות אחר כך הפסק טהרה. יעויין בכ"ז בשו"ע ובמפה שעליו יו"ד סי' קצו, בש"ך ושאר נושאי הכלים שם.

נוסח דבריהם הוא אם קבלת תוספת השבת מחיבת לדונו כיום אחר, או שהיא קבלה רק לענין קדושת השבת לבדה. אמנם בדברי הרמב"ן עולה התיחסות אחרת לתוספת שבת ולכאורה יש בה בכדי לצדד בנידון זה.

הרמב"ן בתורת האדם (שער אבלות ישנה) מתקשה מהי אותה תוספת יום הכיפורים ושבת, וז"ל, וזה דבר של תימה שתהא חמה זורחת כנגדו והוא חייב בעינוי ואסור במלאכה, עכ"ל. ובהמשך דבריו מביא ראיות שאין דין תוספת שבת בזמן שחמה זורחת.

ומתישב בזה על פי דברי רבינו תם, שמשעה שהחמה שוקעת עדין הוא יום ורק משלושת רבעי מיל קודם צאת הכוכבים מתחיל זמן בין השמשות. ולפי זה מבאר הרמב"ן שתוספת שבת ניתן לקבל רק מעת ששקעה חמה ואינה נראית, אף שעדיין הוא יום בתורת ודאי.

שוב מתקשה הרמב"ן וז"ל, ומיהו תוספת מלאכה ועינוי דיום הכפורים ביציאתו אינה מתחזרת אצלי עדיין, דודאי משעת צאת הכוכבים לילה גמור הוא וקודם לכן בין השמשות ובאיזה זמן הוא התוספת הזאת וכו'. ויש לומר בדקדוק כוכבים גדולים, אי נמי כעין שאמרו בירושלמי בברכות ובלבד שיתחמוץ תלתא כוכבי כדמן חדא כוכבתא כלומר רצופין במקום אחד הא מפוזרין אסור בעשיית מלאכה משום תוספת, עכ"ל. היינו שנתקשה הא לילה גמור הוא והיאך שייך לומר בו תוספת יום כיפורים ושבת, ומיושב לו שאף שמן הדין הוא לילה שכבר יצאו שלושה כוכבים, מכל מקום כיון שכוכבים גדולים עדיין לא נראים, או שלא נראים שלושה כוכבים במקום אחד אינו לילה גמור ושייך להוסיף בו מיום הכיפורים ושבת.

ממוצא דברי הרמב"ן מבוארת הנחה שהיתה עימו שדין תוספת שבת אינו הוספה בעלמא מן החול על הקודש, כי קדושת יום הכיפורים קדושת יום י' בתשרי היא, וקדושת השבת היא קדושת היום השביעי לששת ימי המעשה, ואיך יתכן שבקבלתו יחיל אדם קדושה למועד אחר או יעשה שבת את אחד מששת ימי המעשה?

ובהכרח שתוספת שבת היא דבר שניתן לקבלו רק בזמן שבמהותו הוא 'זמן אפור' - זמן ביניים, שאף שהלכתית הוא שייך ליום הקודם מכל מקום מתנצנצת ומאירה בו כבר הופעת היום הבא - בתוספת שלפניה, וכן היום שלעבר בתוספת שלאחריה.

ולזה נצרך הרמב"ן למצוא את אותו זמן ש"הוא לא יום ולא לילה" שאף שהוא יום מסוים מכל מקום ישנה בו כבר הופעת היום הבא או הקודם - בהתאמה.

וזמן זה הוא הזמן ששקעה בו עיגולת השמש אבל עדיין לא נתכסה אורה לגמרי - וזמן זה מתחילה בו כבר הופעת היום הבא, אך עדיין הוא היום הקודם, כי המציאות איננה דבר מוגדר חד וסופי, המעבר בין הימים מורכב הוא משלבים שונים ואט אט ממלכת יום אחד מפנה את מקומה לממלכה הבאה אחריה. ואף שמבחינה הלכתית צריך לקבוע זמן מסוים שהוא סוף דבר וכששלב זה קורה אז ודאי התחלף יום, מכל מקום לאמיתה של מציאות התחלפות הימים אינה דבר חד ומוחלט ברגע מסוים אלא בהתפרשות שלבים.

על פי זה דין תוספת שבת איננו דין במי שנדבה רוחו וחפץ הוא לתת מעצמו מתנה ולהאריך את מועד יום הכיפורים או השבת בעוד כמה רגעים, אלא במי שרואה במציאות את בוא היום הקרב וחש הוא בקדושה הצרורה בכנפי אותו יום ומבקשת להתפשט ביקום, והרי הוא נענה לאותה בקשה ורואה הוא את עצמו כבר בעיצומו של היום המכפר או בקדושת המנוחה, כי הנה הנה כבר מתכסית החמה ונעלמת וממלכת הלילה כבר מתפרשת כשמיכה על היקום.

וכך גם ביציאת היום, כל עוד לא נראים כל הכוכבים ובמקום אחד, אות הוא כי פעמי אותו היום עדיין לא חלפו וממלכת לבנה וכוכבים עדיין מתגוששות על כיתה מול אורה החמה המתרחק והולך, ובזמן זה יום הכיפורים והשבת עדין מותירים מרשמים על המציאות ומקיים דין ה'תוספת' נאחז בהם לשמרים עד יסתלק רשמים לגמרי.

כעין הבנה זו שהתוספת היא תפיסה מהותית של הזמן כמשתייך ליום הכיפורים והשבת, מצינו גם כן בתוספת שביעית - גם שם זמן התוספת איננו להוסיף שיעור זמן מסוים בעלמא לשנת השבע, אלא האיסור הוא חרישה המועלת לשביעית, כי המלאכה מתפרשת כהכנה ומלאכה ב"קרקע

של שביעית", עבודה בקרקע המסייעת לגידולי שנת השבע. ובסגנון המבואר כאן נראה שאפשר ששנת השבע עצמה מתחילה כבר לפני ראש השנה כי השנה החקלאית מתחילה בסיום העונה הקודמת, ובוה חל דין תוספת להתייחס לתקופת ערב שביעית כחלק מהשנה החקלאית הבאה. ובזמן שנהגו ניסוך המים ובאו לידון על תבואת השדה בפסח ועל פירות האילן בעצרת, כבר מעיתים אלו נהגו תוספת, כי ברכת שנת השבע חלה מעת נידונו עליה. [שמעתי ממורי הרב אוריה ענבל שהאריך בזה עוד רבות].

על פי דברי הרמב"ן אלו מובן מאוד מה שדנו באישה שקבלה על עצמה שבת שאינה יכולה לעשות הפסק טהרה, שהרי קבלת תוספת שבת אינה הוספת קדושה ליום השישי אלא היא התיחסות לפעמי יום השבת הנראים ובאים והרי היא מעבר ליום הבא, ומשכך יש מקום לדאות את ההפסק טהרה כתרתי דסתר עם קדושת השבת.

ומה שהוכיחו שגם כשקבלה על עצמה שבת לא התחלף היום מספירת העומר, שלא ניתן לספור את היום הבא כבר מעת קבלת התוספת השבת. אינו סותר בהכרח להבנה זו שבדברי הרמב"ן שהרי ברור הוא שישנה ההתחלפות המוחלטת של הימים והיא נתפסת בביאת השמש, אלא שיש זמני ביניים שכל עוד לא נקבעה ביאת שמש מוחלטת הרי הם שייכים ליום הקודם אילולא אותה התפשטות של קדושה שיכול ונצרך האדם להתייחס אליה. ובספירת העומר וכיוצא בזה שהם ציון מועד מסוים, ברור הדבר שצריך שיהיה אותו מועד מוחלט וקיים ולא רק פעמי נשמעים וקרבים.

יש להוסיף על פי דברי הרמב"ן אלו, כי הקדושה במהותה בהיותה דבר הרוכב וחל במציאות, הרי היא תובעת וזוקקת את האדם להתייחס אליה ולהחילה ולהרחיבה. שהרי רק לגבי קדושת הזמן מצינו חובה זו להוסיף מן החול על הקודש, ובשאר מצוות לא מצינו כזאת. שמכיון שקדושת המועד במהותה אמורה לחול בתוך הזמן, והזמן בשלבים מסוימים שלו הרי הוא דבר מעורפל ולא מוחלט, כי המעברים שבו מורכבים משלבים שונים, ממילא

מצוה היא על האדם להיות צופה בעיניו אל המציאות המשתנית ולגלות מתוכה את הקדושה הבאה לחפוף עליו, ולהחילה הוא בתוך המציאות שעדיין אינה מוחלטת ומחייבת, ובוה הוא מוסיף מן החול עצמו אל הקדש, מהאינו ברור לברור, מהזמן הלא מסוים ולא מוחלט - לקודש.